

Herritarren eguneroko ogia: beldurra, gosea eta inbidia. Emozioak, indarkeria eta gizarte-egiturak lehen frankismo-garaian (1936-1945)

Mikel Errazkin Agirrezabala

Aranzadi Zientzia Elkarte

merrazkin@aranzadi-zientziak.org

Gako-hitzak: emozioak, indarkeria, gizarte-egiturak, gizarte-kontrola, lehen frankismo-garaia (1936-1945).

Laburpena: frankismoak boterea eskuratu eta gizarte-egitura eta -ordena ezartzeko errepresioa, legezko hertsapena eta gizarte kontrola baliatu eta emozioak gizarte mekanismo gisa erabili zituen. Eskuarteko artikuluan, lehen frankismo-garaia bizi izan zutenen lekukotasunetan errepikatzen diren hiru kontzeptu (gosea, beldurra eta inbidia) eta kontzeptu horiek emozioekin dituzten loturak aztertzen dira. Lan hau Gerra Zibila eta lehen frankismo-garaia Tolosan ikertu dituen proiektu batean oinarritzen da.

*Colas para pasar el improvisado puente,
colas para el pan y carne...
Comercio agarrutado.
Sensación de agotamiento, de pobreza.
Porvenir nublado: lamentaciones.
Perspectivas de represión, odios, espionajes,
delaciones, angustias, lágrimas, muertes...*
(Alfonso M.ª Moreno, 1937).

Sarrera

Espainiako Gerra Zibila eta lehen frankismo-garaia (1936-1945) izan dira, dudarik gabe, XX. mendeko Hego Euskal Herriko historiaren gertaerarik dramatikoena eta traumati-

Ankulegi 14, 2010, 47-58

Fecha de recepción: 10-V-2010 / Fecha de aceptación: 22-XI-2010

ISSN: 1138-347 X © Ankulegi, 2010

koenak¹. Izan ere, Hego Euskal Herrian urtebete eskaseko borroken basakeriari frankismo-garaiko errepresio latza gehitu zitzaion, urte horietan izu instituzionalizatuak eta indarkeriak (hainbat motatakoa: jazarpenak, atxiloketak, fusilatzeak, kartzelak eta kontzentrazio-esparruak, tortura, gosea) garaituen azpiratzeak eta umiliarazteak, eta garaileen memoria politikak sufri-mendu gehiago eransteaz gain, gerrak eragindako zauri psikologiko sakonak areago ere ireki baitzituzten².

Alfonso Morenoren hitzek ongi islatzen dute herritarrek Gerra Zibila amaitu ondoren eguneroko bizitzan sentitu zituzten gorrotoa, beldurra, mesfidantza³... Lehen frankismo-garaia bizi izan zutenen lekukotasunetan hiru kontzeptu errepikatzen direla esan daiteke: gosea; beldurra eta izua eta, azkenik, gorrotoa eta inbidia. Matxinatuek boterea eskuratu eta gizarte-egitura eta -ordena ezartzeko indarkeria politikoen, sinbolikoen, egiturazkoaren eta egunero-

koaren erabilera berariaz egindakoa, sistematikoa eta instituzionalizatua izan zen. Eta erregimenaren errepresio, legezko hertsapen eta gizarte kontrol estrategian emozioak gizarte mekanismo gisa erabiliak izan ziren.

Indarkeria eta boterea

Indarkeria eta bere agerpenak historian zehar konstanteak izan diren gizarte egitateak eta oinarrizko gizarte egituren aldaketan abiapuntuak ere izan dira. Ferrándiz eta Feixaren arabera, indarkeria botere harremanen eta harreman politiko asimetrikoekin, eta kulturari eta horri lotutako mikro eta makrogizarteetako menderatze egiturekin erlazionatuta dago (2004: 149-150). Aipatu autore horien iritziz, indarkeri(e/ar)i eta kultur(e/ar)i buruz ari garenean, gatazkak konpontzeko era ez pazifikoaz ari gara hitz egiten, bai eta horien kultur modulazioez ere, praktika horiek bideratzen dituzten kodigo sinbolikoetan, aldaketa eta elkartruke prozesuetara helduta daudenak etengabe (2004: 154).

Bourgoisek lau indarkeria motatan oinarrituta definitzen du indarkeria: politikoa, egiturazkoa, sinbolikoa eta egunerokoa (2005: 14). Alabaina, indarkeria mota ezberdinak elkarrekintzan egon litezkeela iradokitzen dute aipaturako autoreek; hau da, indarkeriak ez duela zertan mota bakarrekoa izan. Indarkeria politikoa da indar politikoen guneak kontrolatu nahi dituzten norbanakoek, erakundeek edo taldeek eta gobernuari dagozkion esparru guztietan edo batzuetan hartutako erabakiak manipulatu nahi dituztenek, eta azken helburutzat Estatua konkistatu, mantendu edo eraldatu nahi dutenek, indar fisikoa kontzienteki erabiltzea edo hori erabiltzeko mehatxua egitea da (González Calleja, 1999: 122). Egituraz-

¹ Lan hau Aranzadi Z.E.-ren eta Tolosako Udalaren ekimenez burutako "Tolosa 1936-45" ikerketaren ondorioetan oinarritu da. Egitasmo honetan besteak beste 4.942 aktore sozial dokumentatu, 62 lekukotasun grabatu, lau asasinatutakoak hobiratutako hobi komun kokatu eta frankismoaren 142 biktimei edo haien familia-kideei informazioa helarazi zaie (Errazkin Agirrezabala et al., 2008). Eskerrak eman nahi dizkiet Margaret Bulleni eta Iban Ayestari, EHUKo Balioen Filosofia eta Gizarte Antropologia departamenduko irakasleei artikulu honen idazketan emandako gomendio eta laguntzarengatik.

² Tolosan, 1936ko abuztuaren 11n sartu ziren Nafarroa ipar-mendebaldetik zetozen matxinatutako militarrek eta erreketek. Egun horretatik aurrera instituzio berriek herritarren eguneroko jarduera oro kontrolatu zituzten.

³ Alfonso Moreno apaiz jesuitak 1937ko martxoaren eta 1938ko ekainaren artean bere memoriak idatzi zituen, hitz hauek 1937/06/21ekoak direlarik. Memoria hauek agitarra eman gabe daude.

ko indarkeria, min fisiko edo emozionala ezartzen duen gizarte-egitura ekonomiko-politikoarekin erlazioa duena da, Galtung-ek (1981) zeharkako indarkeria edo pertsona konkretu bati bideratzen ez zaion gisa definitzen duena. Bourdieuren arabera (1999), indarkeria sinbolikoa jakintzaren eta sentimenduen arteko elkarrekintzaren bitartez gauzatzen da, menpean daudenen onarpenari esker. Subjektu menperatzaileek haien menpekoei ikusmolde bat ezartzeko eragiten dieten zeharkako indarkeria ez fisikoa litzateke. Amaitzeko, eguneroko indarkeria norbanakoen artean gauzatzen den eguneroko indarkeria interpertsonala da (Bourgois, 2005: 14).

Indarkeria politikoaren helburu nagusietakoa boterea da. Boterea instituzionalizatzean agintarien eta aginduen arteko zatiketa gertatzen da, eta haien arteko harremana autoritatearen printzipioak arautzen du, hots, zigorraren beldurrez obedientzia, borondatezkoa edo derrigortua, lortzeko gaitasunak. Autoritatea inposatzeko hiru baliabide bereiz daitezke: errepresioa, kontrol soziala eta legezko hertsapena (González Calleja, 2000: 365). Errepresioa boterean daudenek esparru politiko, ideologiko edo sozialari dagokionez desagokitzat jotzen dituzten jokabideen aurrean kontrolerako eta zigortzeko mekanismoak erabiltzean datza. Kontrol sozialaren baitakoak dira gizarte batek edo gizarteko talde batek bere kideen izaera eta jokabideak taldearen bizi-modura moldatzeko erabiltzen dituen ekin-tza-tresna guztiak. Ekintza-tresna horien helburua, taldeko kideen jokabideak moldatzeaz gain, gizartearen arauetatik aldentzen diren jarrerak galaraztea eta ekiditea ere bada. Estatuak indarkeriaren bitartez gizartearen ordena mantentzen duenean eta indarkeria horrek biztanleriaren gehiengo-

ren eta marko arauemailearen eta juridikoaren onarpena duenean, legezko hertsadura litzateke.

Boterearen esanahia eta izaera ikergai garrantzitsua izan da beti antropologia politikoarentzat. Weber-ek horrela definitu zuen boterea: gizabanako batek edo gizatalde batek euren borondatea aginte-ekintza batean gauzatzeko aukera izatea, nahiz eta beste parte-hartzaileen erresistentzia izan (2005: 170-192). Weberrek hertsia-boterea eta autoritatea dutenen arteko bereizketa egiten zuen, haren iritziz, boterearen forma gehienak ez dira indarrean soilik oinarritzen, autoritate forma bati esker legezkoztzen baitira. Boterearen oso ikuspuntu bestelako bat Lukes-ek (1985: 19-27) proposaturikoa da, boterearen hirugarren dimentsioarena edo "desiren manipulazioa" deitzen duena, hain zuzen ere. Boterearen egiteko nagusia besteek zuk haiek lortzea dela defendatzen du, nahi duzun hori lortzea, hau da, euren pentsamendu eta desirak kontrolatuz jarrera hori ziurtatzea. Aldiz, Foucault-en teoriak behera botatzen du lehen aipaturiko botere autoritarioaren eta hertsia boterearen arteko zatiketaren teoria, esaten baitu boterea erlazio sozial guztietan dagoela, eta ez menperatzaileen esku bakarrik (1980).

Lehen frankismo-garaiko gizarte-ordena eta indarkeria

Liberalismoaren krisiaren eta iraultza sozial baten arriskuaren alternatiba bezala, I. Mundu Gerraren ondorengo krisi politiko eta ekonomikoaren eta Errusiar Iraultzaren garaipenaren testuinguruan indartu ziren erregimen faxistak. Baina beraien helburua ordena berri bat sortzea zen. Hori lortzeko ekintza politiko berrien tresnak erabili

zituzten, gizarte-adostasun bat sortzen saiatu eta Estatu aparatuari dimentsioa ematen ahalegindu ziren. "Nazioa mehatxatzen" zuen krisiari aurre egitea zuten helburu, izan ere, galbidean zegoen nazioak gizarte gaixoa osatzen zuten gizabanakoei eragiten zieten ustea zuten.

Kolpe militarren ondorengo ziurtasun- ezaren sentimenduaz baliatuta, II. Errepublikak garaiko gizarte erreformen eta laizismoaren aurka zeuden militarrek, Elizak eta mugimendu soziopolitikoek gizarte oinarri berri bat ezarri zuten deskristautzat eta gizarte desintegraziotzat jotzen zutenaren aurka. Egitura horren oinarria Juliáren iritzi balio militarren, faxisten eta katolikoen goraiapamena zegoen: ordena, buruzagitza eta erlijioa (1999). Honela, Gerra Zibileko irabazleek "Espainiaren tradizio laudagarria" eraiki nahi zuten, korrante autoritario modernoaren bidez "gizarte harmonizazioa" lortuz.

Erregimen frankista, Francisco Francorekin identifikaturik zegoen erregimen autoritarioa zen, 1936 eta 1945 artean faxismo-tze prozesua izan zuena. Estaturuak ejertzito altxatua, Falangea eta Eliza erregimen diktatorialaren zutabe gisa ezarri zituen. Gerra Zibilean kontrol sozio-politiko eskuratuz zihoazen herrietan gizarte-ordena eta -egitura berria ezarri joan ziren, altxamenduari leial zitzaizkion pertsonak agintari izendatuz eta matxinadaren kide ziren erakundeetan kokatuz. Lehen unetik bertatik beharrezkoak ziren gizarte mekanismoak eta instituzioak eratu zituzten Estatu Berria osatu eta iraunarazteko, baita egitura legegile berria eta zaintza sistema ere.

Lehen irudian islatzen den bezala, gizarte erabat hierarkizatuaren lehen planoan familiarak osatzen zuten. Ezarri nahi zen ordena

kultural, ideologiko, erlijioso, politiko, laboral eta genero-sistemaren kontrolerako familia oinarrizko instituzioa zen. Horrela, Elizaren eta Falangearen erakundeak (Acción Católica, Frente de Juventudes, Sindicato Vertical, Sección Femenina, Auxilio Social...) familia unitateen kontrolerako instituzio gisa jardun zuten.

1. grafikoa

Erregimen frankistak ezarritako gizarte-egitura (Mintzberg, 1989, moldaturik)⁴.

⁴ Grafikoa Mintzbergek proposatutako erakunde baten oinarrizko zatien azterketan oinarrituta eraiki da (1989: 112-119). Autore honen arabera erakunde batek ondoko oinarrizko zatiak ditu: erpin estrategikoa, erdiko lerroa, teknoegitura, babes langilegoa, ekintzen muina eta ideologia.

Frankismoan, indarkeriaren erabilera berriaz egindakoa, sistematikoa eta instituzionalizatua izan zen. Eta, azkenean, Estatu berriaren eraikuntzarako objektu bilakatu zen (Juliá, 1999: 26). Beren helburua nagusia erregimen demokratikoarekin, hots, II. Errepublikarekin amaitzea zen eta horretarako ezinbestekoa zuten gerra irabazi eta disidenteak desagerraraztea (Reig, 2006: 525-527). Erregimenak indarkeria baliatu zuen lan munduko eta gizarteko ordena, ordena juridikoa, kulturala, ekonomikoa eta genero-ordena finkatzeko helburuarekin sortu zituen hertsadura- eta disuasio-prozesuetan (Eiroa, 2006: 417-418 eta Mir, 1999: 115-145). Frankismoak ezarri zuen ordena soziopolitiko berria ezartzeko baliatutako gizarte egiturak iraunarazteko errepresioa, legezko hertsapena eta kontrol soziala baliatu zituen.

Altxamendua hasi zen unetik bertatik arerio politikoak hiltzea autoritatea gauzatzeko ohiko bide bilakatu zen. Eta Justo Mokoroa tolosar eskolapioak idatziz utzi zituen memorien arabera:

La gente adicta al movimiento subversivo justificaba todas aquellas barbaridades, diciendo que era "una operación de limpieza" indispensable para la salvación de España. He oído muchas veces aplicar el caso al símil del miembro gangrenado que se hace necesario amputar antes de que intoxique el organismo (Mokoroa *in* Barandiaran *et al.*, 2005: 107)

Frankismoaren izaera politikoa indarkeria politikoan, egiturazkoan, sinbolikoan eta egunerokoan oinarritu zen. Armen bidez boterea eta nazioarteko onarpena erdietsi ondoren, Estatu frankistak ez zuen errepresioa alde batera utzi eta boterean iraunarazteko baliatu zuen. Familiatik bertatik hasi eta errepresioa, legezko hertsapena eta gizarte-kontrola kalera eta lanera hedatu ziren,

guztia espirituaren formakuntzarekin eta ideologia frankistarekin zipriztinduz.

Emozioak

Kontuan hartu behar da sarritan indarkeria gizabanakoen edo taldeen arteko indarkeria fisikoaren erabilera agresiboari soilik deitzen bazaio ere, badaudela beste agresibitate mota batzuk ere fisikoak ez direnak (hitzezkoak, sinbolikoak, moralak) eta min handiago egin dezaketenak. Ferrándiz eta Feixaren arabera, indarkeria ez da indarraren erabilerara mugatzen... hori erabiltzeko mehatxuan edo aukeran dago (2004: 150-151). Horrela, indarkeriaren hedapenean gizarte mekanismo gisa erabiliak izan dira emozioak historian zehar, hainbat testuingurutan.

Mari Luz Estebanen esanetan, emozioen izaera kolektiboa edo indibiduala izan liteke, baina haren hitzetan: "las emociones se personifican (se actúan, se interpretan, se encarnan) frente y en relación a otros en contextos específicos dentro de un sistema cultural, un entorno social concreto, con valores, relaciones sociales y condiciones económicas determinadas" (Esteban *et al.*, 2005 *in* Esteban, 2007: 77). Horrela, emozioak gizarte-egiturekin erlazionatuta dauden eta botere harremanetan, gizarte praktikan eta abarretan eraikitzen diren eraikuntza soziokulturalak dira (Scheper-Hughes, 1997).

Frankismoak errepresioa disidentzia politikoa desagerrarazteko eta eskarmentu soziala lortzeko tresna gisa eta emozioen eraikuntza batez ere etorkizunera bideratutako estrategia gisa baliatu zituen; gizarte-ordena iraunarazteko herritarren mendekotasuna, pasibotasuna eta autozentsura hedatzeko. Hau da,

erregimenaren oreka eta iraunkortasuna bermatzeko izu-giroa eta etengabeko gizarte-kontrol sentimendua hedatu zen gizartearen.

Gerrako biktimen lekukotasunak, orokorrean, etxeko eta familiako testuinguruan transmititu ziren. Landa lanean behin eta berriro elkarrizketatuek helarazi izan duten bezala "paretek ere entzuten zuten" garai hartan, espazio publiko orotik kanpora gorde zen gerra galdu zuten haiek bizi izandako esperientzia oro. Teresa del Vallerentzat Gerra Zibila mugarri bat izan zen, non gizonen eta emakumeen bizipenak alderagarriak izan baitziren. Emakumeek oroitzen dituzten gertaerak bakardadean, senarren edo seme-alaben heriotzan edota erbestean kokatzen dituzte; gizonezkoek, berriz, gerraren ondorioetan eta gerraostean, baita txirotasun- eta emigrazio-garai jakin batean ere. Bientzat berdinak liratekeen bizipenak gerraren beste edozein gertaerak eragindako mina, indarkeria fisiko eta psikologikoa, eta bidegabekeriaren, bazterketaren, ezintasunaren eta beldurraren biktimak izatea lirateke (Del Valle in Jimeno Aranguren, 1999: 24). Lehen frankismo-garaia bizi izan zutenen lekukotasunetan batez ere hiru elementu errepikatzen dira: gosea, beldurra eta inbidia. Hauek gizarte zibilean estigma, ezinegona, etorkizunerako perspektiba txarrak, sortu zituztelarik.

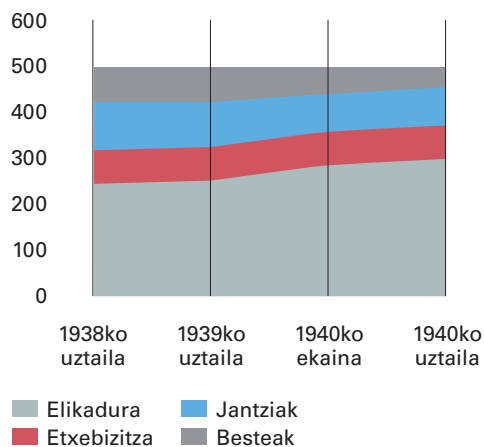
“GOSEAZ HITZ EGITEN GENUEN,
BETI GOSEAZ”

Lan munduarekin eta ekonomiarekin lotutako Frankismoaren autarkia-politikak ikaragarrizko krisia sortu zuen nekazaritzan, industrian eta energia sektorean. Errazionamenduak eta oinarritzko produktuen eskasiak gizarte gosetu eta gaixo bat sortu zuen elikagai eskasiagatik, eta baita debeku eta

murrizketa giroa ere, azken hori gizartearen kontrolerako estrategia globalaren barruan sartu behar delarik. Goseterik handiena gerra amaitu ondoren bizi izan zuten herritarrek, batez ere 1940ko hamarkadaren lehen urteetan.

Gerraosteko janaren eskasia eta garestitzeak familia-ekonomiaren etengabeko egoitzea bultzarazi zuen. Horrela, 2. grafikoan ikus daitekeen bezala, Tolosako bost kidez osatutako ohiko familia batek elikadurari eskaintzen zion diru kopurua diru sarrera guztiaren ia erdia izatetik ia bi herenak izatera igaro zen hiru urtean. Urteko diru sarrera 500 pezetakoa zuten familiek 1938ko uztailean 240 pezeta eskaintzen baitzizkioten janari erosketari; 1940ko uztailean, kontzeptu berari eskainitako diru kopurua 300 pezetataraino igo zen.

2. grafikoa

Bost kidez osatutako eta urteko diru-sarrera 500 pezetakoa zuen familiaren batez besteko diru-irteera banaketa (egilearen lana)⁵.

⁵ Tolosako Udal Artxiboa (TUA) 2001. kaxa, alkatezaren irteera erregistro-liburua, 1867. or., 1940.

40ko hamarkadakoak gosearen urteak ziren; Martin Ugaldere ondoko hitzek ongi adierazten dute garai hura bizi izan zuten sentimendua: "goseaz hitz egiten genuen, beti goseaz... Ogi puska bat eskuratzen genuenean, segituan jaten genuen eta handik aurrera egun osoa jan gabe eman behar izaten genuen. Izugarria zen" (Martin Ugaldede *in* Egaña, 2004: 20). Goseak gizarte zibilaren etsipena ekarri zuen.

Elikagai eskasia zela eta, gizartearen elikadura beharrak asetzeko asmoz 1939an Industria eta Komertzio Ministerioak errazionamendua ezarri zuen. Gobernu zibilek erabat araututako neurriak udalek exekutatzen eta herritarrek kontrolatzen zituzten, errazionamendu liburuxketatik hasi eta dendetan saltzen zituzten jakietaraino. Familia bakoitzari, senide kopuruaren arabera eta hileko, erosi zezakeen gehieneko neurria zehazten zitzaion. Politika autarkikoarekin gerrako garaileek, Estatu Berriaren agintariek eta altxamenduaren alde egin zutenek haien aberastasunak ugaritzeko aukera izan zuten, produktuen eta lizentzien inportaziorako baimenak eskuratu baitzituzten. Aldiz, gerrako galtzaileak eta balio berriekin bat egiten ez zutenak zigortzeko eta erregimen berriaren sistemetara behartzeko baliatu zuten janariaren behar fisikoa. Estatu baten burujabetasuna eta beregaintasunaren erakustaldia izan nahi zuen autarkia ekonomikoaren politika gizartearen iragazte mekanismoa izan zen, herritarren ideologia, estatus ekonomikoa eta frankismoarekiko atxikimendua elikagaiak banatzeko irizpide bilakatu zirelarik.

Gerraostean elikagaiak eskuratzeko zegoen arazoa medio, agintari frankistek lehengaien zirkulazioa estuagoa kontrolatzeko neurriak hartu zituzten. Kontrol neurri horiek 1939tik aurrera, lehengaiak urriago-

tuz zihoazen heinean, areago zorroztu zituzten. Esate baterako, Tolosako alkateak 1939ko irailean Udal Inspektoreari oinarriko jakien irteera Tolosatik eragotzaraztea agindu zion, horretarako irteera garraioak eta erosketa poltsak arakatzeko aginduz⁶.

Janari eskasiaren garaian, janaria eskuratzeko biderik ez zuten herritarrek jango bazuten bi bide geratzen zitzaizkien Auxilio Social izeneko gizarte laguntzara jotzea edo estraperloaren edo merkatu beltzaren bidez elikagaiak eskuratzeko. Auxilio Social-era jatera bertaratzen zirenek gizarte kontrol irmoa pairatzen zuten; alde batetik jangeletara joatera behartuta zeudenak kontrolatzeko, "herriko txiroen" erregistroa egin zuten udal agintariek; herritarrek zerrenda horretan izena eman beharra zuten, gerora jateko aukera izan zezaten⁷ eta, bestetik, Estatu Berriaren ideologiarekin bat egiten zuten kanta aberkoiak abestera behartzen zituzten. Era berean, gerraostean etengabeak ziren gerraostean herriko txiroenei laguntzeko diru bilketak: Plater Bakarrek Eguna, Postrerik Gabeko Eguna... Diru-bilketak herriko behartsuenei laguntzeko eta Falangearen baliabide ekonomikoak areagotzeko tresna izateaz gain, gizarte kontrolatzeko era ere baziren, ordaintzen zutenen eta ordaintzen ez zutenen zerrendak erregistratzen baitzituzten; zerrendakoak erregimenaren aurka susmagarri bihurtzen ziren.

Estatu Berriak beheko klaseetako etxeko ekonomiak etengabe eta erabat kontrolatzeko baliatu zuen politika ekonomiko autarkikoaren ondorioa izan zen gosea. Bien bitartean,

⁶ TUA, 2000. kaxa, alkatezaren irteera erregistro-liburua, 974. fol., 1939.

⁷ TUA, A-1-234, udal kudeaketa batzordearen aktaliburua: 137ifr. fol., 1939/07/07 eta 145-147 fol., 1939/07/21.

herritarrek, posizio sozial garaiagoa zutenen partetik gizarte bazterketa eta estigmatizazioa nozitu zituzten. Klase sozial asimetrikoak areago ezberdinu ziren eta "gorriek" eta abertzaleek uneoro isekak, mespretxuak eta umiliatze publikoak jasan behar izan zituzten gose garaian.

"BIDURRA HEZURRETAÑO"

Frankismoak hertsadura fisiko eta moralaren aldeko jarrera izan zuen, eta ez zuen gerran galtzaile suertatu zirenekin egitasmo integrazailerik abiarazi. Erregimen berri hura aipatutako sistemaren bitartez gailendu zen gizartean, eta indarkeria eta menderakuntza egoera hedatu zuen beldurrarazte estrategiaren bitartez. Erregimen frankistak beldur eta konplizitate sare bat sortu zuen, erregimena sendotzen eta finkatzen lagundu asmo zuen sarea. Errepublikanoek, abertzaleek eta anarkistek bizi izandako indarkeria zutenak, biktimen familiarrek jasandako umiliarazteak, etorkizunean gertatu zitekeenarekiko ziurtasun faltak, bizitza pribatuetan gauzatutako esku-hartzeak, kontrol morala, jarrera eta jokabideen inposatzea eta Estatuko segurtasun indarrek, Elizak, Udalak eta Falangeak ezarritako zaintza- eta kontrol-sistemak beldurra eta izua hedatu zituen. Gerra ostean etxera itzuli ziren preso eta gatibu edota matxinatutakoek ezarritako ordena berriarekin bat egiten ez zutenek isiltasunaren eta estigmaren zamarekin bizi izan behar izan zuten.

Izu horren iturburuetako bat errepublikanoek, komunistek, anarkistek eta abertzaleek sufritutako indarkeria zuzena izan zen. Alderdi galtzaileko familia gutxi izan ziren indarkeria zuzena sufritu ez zutenak; izan ere, 12.130 biztanle zituen Tolosak, eta

gutxienez 135 errepublikano eta abertzale fusilatu eta 738 emakume eta gizon kartzelatu zituzten; Kontzentrazio eremuetan, Langile Batailoietan eta Langile Soldaduen Diziiplina Batailoietan 420 tolosar askatasungabetu zituzten⁸. Gutxienez 1.293 izan ziren zuzeneko indarkeria politikoa nozitu zutenak, hau da, orduko populazioaren %10,6. Indarkeria horren agerpenik latzenetakoa fusilatzeena izan zen. Matxinatutako tropak herrietara sartu ahala, fusilatzeaz arduratzen ziren koadrilek izu-ikara nola hedatzen zuten ondoko hitzetan idatzirik utzi zuen Justo Mokora apaiz eskolapio tolosarrak: "esas partidas, iban sembrando por todas partes la desolación y el pánico" (Mokoroa *in* Barandiaran *et al.*, 2005: 107).

Garai hartan egindako hilketetako asko gauzez egin ziren, heriotza haien egiaztagiririk bat ere utzi gabe, halako moldez non biktimen senitartekoek zailtasun handiak izaten baitzituzten heriotzak egiaztatzeko edota hilobi komunetan lurperatuak izan ziren gorpuzkinak aurkitzeko. Horrelako kasuetan, "gorriak" zirelakoen emazteak, alargunak edota alabak errepresaliei aurre egin beharrean kausitzen ziren, soil-soilik dolua ekartzeagatik, mota guztietako abusuak pairarazten zizkietelarik. Ziurgabetsunez beteriko izu-laborri giroa hedatzea zen helburua.

⁸ Zuzeneko indarkeria politikoa biktimak dokumentatzeko artxibo militarrek (Ferrol, Guadalajara eta Ávila), estatuaren administrazio-artxiboak (Salamanca Centro Documental de la Memoria Histórica eta Alcalá de Henaresko Archivo General de Administración); presondegietako artxiboak (Donostia, Basauri, Iruñea, Santoña eta Puerto de Santa María) eta Tolosako Udal Artxiboa, Parrokia Artxiboa, hilerriko hobiratze-aktak eta Erregistro Zibila arakatu dira. Baliatutako dokumentazioaren inguruko informaziorako ikus Errazkin Agirrezabala *et al.*, 2008: 21-25.

Halere, indarkeria fisikoari dagokionez, fusilatzeak ez ziren izan errepublikanoek eta abertzaleek sufritu zuten indarkeria bakarra. Izu-laborri giroan unibertso kontzentzionarioak elementu ezinbestekoak ziren; hau da, kartzelak, kontzentrazio esparruak, langileen batailoiak, diziiplina soldaduen langile batailoiak...

Izu-laborri giroan indarkeria fisikoa sufritu zutenen senitartekoak ere jomugan zeuden. Senitarteko hauen sufrimendua bi planotan gauzatu zen: alde batetik haien tarteko bat desagerrarazi, torturatu edo askatasungabetu zutelako eta bestetik, errepresaliatuekiko zuten ahaidetasuna agerian jarri eta indarkeria sinbolikoa sufriarazi zietelako. Esate baterako, NGG andreak honela deskribatzen du bere aita fusilatzea eraman zutenean etxean nagusitu zen sentimendua:

"La casa quedó triste, oscura, silenciosa, con un silencio tan hiriente que llegaba al alma". Justo Mokoroak eskolapioak ondoko moduan utzi zuen idatzirik frankismo-garaiko biktimen senitartekoek bizi izandako min bikoitza: "La memoria de los muertos, que casi siempre dejan a la familia sumida en la miseria, se concita la maledicencia pública, [...] Todo ellos para disculpar el crimen y deshonorar a la víctima y a sus familiares" (Mokoroa *in* Barandiaran *et al.*, 2005: 110-111).

Hainbatetan, "zerrenda-beltzetan" zeuden errepublikano edo abertzaleak atzematara zihoazen fusilatzaileek jomugan zutena etxean topatzen ez zutenean haien senitartekoekin hartzen zuten mendeku.

Gerra garaian indarkeria sinbolikoa ezarri zen: izua, etengabeko mehatxua, eguneroko bizitzako edozein espaziotan gauzatzen zen indarkeria; garaituak eta beren senitartekoak erdeinatzea, mesprezatzea eta iraintzea ziren biolentzia horren helburuak. Erre-

publikaren jarraitzaileak ziren emakumeak etengabe umiliarazten zituzten: ilea moztu eta burusoil uzten zituzten, herrigunetik pasearazteko, errizino-olioa edatera behartu, publikoki ideologia frankistako aldarrikapen eta esloganak adierazi eta oihukatzeraz derrigortzeaz gain. Era berean, auzokideen irain eta erdeinuak entzun behar izaten zituzten: gorria, separatista, masoi-judua, fusilatuaren emaztea eta abar. Zaintza-sistema osatzen zutenen etengabeko presentziak edozein unetan zigor bat jasan zitekeela gogorarazten zuen, etxebizitzak oso maiz bisitatzen zituzten bertan bizi zirenak kontrolatzeko.

"LAUTATIK HIRU INBIDIA TA BESTIA
PUESTUA KENTZIA"

Gorrito pertsonalen, bekaizkeriaren, salaketan eta isiltasunaren garaia izan zen lehen frankismoa. "Paretek ere entzuten zuten" garaian salatua izatearen beldurra adiskidetasunarekin eta gizarte elkartasunarekin etetea ekarri zuen, edozein erresistentzia saihestea. Herritarren artean salaketak eta garaileek zabaldutako prozesu sumarialetan laguntzea ohiko eguneroko indarkeriaren agerpenak ziren. Estatu Berriak parte-hartze aktiboa eskatzen zuen eta pasibitatea zigortu. "Delituak" salatzea, "gaizkileak" seinaltzea, "aberkide onen" gauza zen, Espainia Berria eraikitzen ari zirenean. Horrela, sarritan gezurrezkoak ziren salaketa interesdunak bihurtu ziren gizarte ordena berriaren irau-narazteko mekanismo garrantzitsuetako bat.

Autoritateek gauzak errazteko salaketa ereduak jarri zituzten. 561 tolosarrek, biztanleriaren %4,6k gerra kontseiluak edo epaiketara militarrek pairatu zituzten, horietatik 38 heriotza zigorrera kondenatu zituztelarik

(horietako 14 asasinatu zituzten); 93 biziarteko kartzela zigorrera; 19, 20 urtera; 84, 12 urtera eta abar. Horrekin guztiarekin, erregimenarekin bat egiten ez zutenak zigortzea bilatzen zen. Epaiketa militar horiek egikaritzeko salaketak Udal inspektoreek, herriko Falangeak edo Erreketeak eta Elizak osatutako txostenen bidez osatzen ziren. Goikoek zabaldu zuten salatua izatearen beldurra, herritarren parte-hartze handia eskatzen zuen, informatzaileena, salatzaileena... Gerraren garaipenaren onuradunak eta agintari berriek "gorriak" desegiteko aprobeztatu zuten. Gutxiengo horrek nahi zuena, baina, jende gehiagok ere hobesten zuen, politikoki beharrezko ikusten zuten euren bizilagunak zigortzea, salatzen zuten horiek edo besteek salatuz gero defenditzen ez zuten horiek zigortzea. Baina gizarte status hobea eskuratzeko ere baliatu zuten herritar ugari. Erregimenaren aldekoak ez zirenak, berriz, zerbait lepora zekiokoen jende guztia salatzerako sustatu zituzten agintariak, hori egin ezearan hura babesten zutela abisatuz.

Bestetik, administrazio postuetan eta zenbait lanpostu pribatutan ere lan-arazketa gauzatu zen, Mugimendu Nazionalari atxikipena erakusten ez zutenak postutik alboratuz. Gorrotoak, mendekuak eta arrangurak instituzioetan errepresaliatuek eta hildakoek libre utzi zituzten postuak eskuratzeko nahia handitu zuten. Garbiketa prozesu horren guztiaren atzean helburu bikoitza zegoen: "erregimenaren aurkako"-ei lana eta bizitzeko baliabideak kentzea, marjinaziora bultzatutakoak kondenatzen zituen zigorra; eta bigarrenik, Gerra Zibilean nazioaren alde zerbitzatu zutenei eta Mugimenduari fidel agertu zirenei lanpostua ziurtatzea. Hor Frankoren diktaduraren bermearen oinarri iraunkor bat ezarri zen, garaipenaren onuradunen atxikimendu etenezina. Honekin guz-

tiarekin salatua izatearen beldurra gain mesfidantza giroa hedatu zen.

Ondorioak

II. Errepublikako erregimen demokratikoaren aurka altxatukoek eszenatoki erdian ezarri zuten Gerra Zibila: liberalismoak eta demokraziak eragindako hondamendiaren helmuga eta "Espainiaren berpizkundearen" abiapuntu gisa. Boteredun berrien ekimena gizarte ordena berriaren ezarpena izan zen, baita garaileen memoria eraiki eta garaituak ahanzturara bideratzea ere. Gerrako garaileen balioen inposizioarekin, errepresioarekin, legezko hertsapenarekin eta kontrol sozialarekin beldurra eragindako gizartearen ia erabateko geldiketa soziala lortu zuten agintari frankistek. Egutero eta edozein tokitan baliatzen ziren mekanismo sozial horien bitartez biztanleria izutu, uzkurtu eta makurrarazten zuten. Etengabeko bortxakeriarekin eta mehatxuekin, helburu bikoitza zuten: aurkari politikoak beldurtzea eta makurraraztea.

Estatuak etengabe kontrolatzen zuen biztanleria. Zerbait jatekotan derrigorrez erakutsi behar zuten libreta edo kartila, lanerako kartila profesionala, ibiltzeko baimenak, errepideetako kontrolak... Horiek guztiak 40ko hamarkadan erregimenak gizartea kontrolatzeko baliatzen zituen bitartekoak ziren. Jarrera politiko eta sozialari buruzko aldeko txostenak ezinbestekoak ziren edozein jarduera mota egin ahal izateko eta, ondorioz, txosten haiek hertsadurarako baliabide bilakatu ziren. Berme haiek ezinbestekoak ziren lanpostuak lortzeko. Horrez gain, prozedura errepresiboak, hala nola garbiketa-espedituek edo erantzukizun politikoari zegozkionak, gainditzeko eta baldin-

tzapeko askatasuna lortu ahal izateko ere beharrezkoak ziren. Txosten haiek agintari berriek egiten zituzten: Gobernadore zibilek, alkateek, Guardia Zibilaren postuetako komandanteek, falangearen tokian tokiko buruzagiek eta apaizek.

Herritarrek bizilagunenenganako konfiantza galdu zuten, isiltasuna eta beldurra nagusitu ziren. Askok ez ziren bezalakoak agertu behar zuten, euren iragana irentsi, disidentzia edo adierazpen askatasunaren aztarna oro ezabatu behar izan zuten autoindarkeria eta autozentsura gauzatu behar izan

zituzten. Garaituak jazarriak, gosetuak eta estigmatizatuak, eta garaileak sarritan mendekuak eta gorrotoak itsututa jardun zuten. Gerra Zibilaren ondorioak markaturik utzi zituen herritar guztiak, hainbeste heriotza, miseria eta moral katolikoren artean bizirau-teko zailtasunengatik. Gizartea "garbitzeko" ahaleaginean, gizartea berriro hezi nahi izan zuten balio tradizioaletan oinarrituz, horrela, emozioen eraikuntza soziokulturalak, errepresio-prozesuak, gizarte-kontrolak eta legezko hertsapenak gizarte-maila guztiei eragin zieten.

Bibliografia

- AIZPURU, Mikel (zuz.) [2007] *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*, Irun, Alberdania.
- BARANDIARAN, José Miguel de *et al.* (2005) *La guerra civil en Euzkadi*, Milafranga, Bidasoa.
- BOURDIEU, Pierre (1999) *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*, Bartzelona, Anagrama.
- BOURGOIS, Pierre (2005) "Más allá de una pornografía de la violencia. Lecciones desde El Salvador" *in* FERRANDIZ, F.; FEIXA, C. (ed.): *Jóvenes sin tregua. Culturas y políticas de la violencia*, Madril, Anthropos.
- EGAÑA, Iñaki (2004) *1936ko Gerra haurrei kontatua*, Tafalla, Txalaparta.
- EIROA, Matilde (2006) "Represión, restricción, manipulación: estrategias para la ordenación de la sociedad y del Estado", *Hispania Nova*, 6: 411-433.
- ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel; SAIZAR AROSTEGI, Joxemi (2008) *1936ko gerrako oroitzenak Tolosaldean eta Leitzaldean*, Tolosa, Tolosaldeko Hitza; Galtzaundi.
- ESTEBAN, Mari Luz (2007) "Algunas ideas para una antropología del amor", *Ankulegi*, 11: 71-85.
- FERRÁNDIZ, Francisco; FEIXA, Carles (2004) "Una mirada antropológica sobre las violencias", *Alteridades*, 14 (27): 149-163.
- FOUCAULT, Michel (1980): *Microfísica del poder*, Madril, La Piqueta.
- GALTUNG, Johan (1981) "Contribución específica de la irenología al estudio de la violencia y su tipología" *in* DOMENACH, J.-M. *et al.*: *La violencia y sus causas*, Paris, Unesco, 91-106.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo (1999) "Violencia política y represión en la España franquista. Consideraciones teóricas y estado de la cuestión" *in* MORENO, R. (ed.): *Franquismo. Visiones y balances*, Alacant, Universidad de Alacant, 119-150.
- (2000) *La violencia política en la España del siglo XX*, Madril, Taurus.
- JIMENO ARANGUREN, Roldán (1999) "La memoria de los derrotados", *Gerónimo de Uztáriz*, 14-15: 19-38.
- JULIÁ, Santos (ed.) [1999] *Víctimas de la guerra civil*, Madril, Temas de Hoy.
- LUKES, Steven (1985) *El poder. Un enfoque radical*, Madril, Siglo XXI.
- MINTZBERG, Henry (1989) *Mintzberg y la dirección*, Madril, Ediciones Díaz de Santos.

Errazkin M., "Herritarren eguneroko ogia...". *Ankulegi* 14, 2010, 47-58

MIR, Conxita (1999) "Violencia política, coacción legal y oposición interior", *Ayer*, 33: 115-145.

REIG, Alberto (2006) *La cruzada de 1936: mito y memoria*, Madril, Alianza Editorial.

SCHEPER-HUGHES, Nancy (1997) *La muerte sin llanto. Violencia y vida cotidiana en Brasil*, Bartzelona, Ariel.

WEBER, M. (2005): *Economía y Sociedad*, Mexiko, Fondo de Cultura Económica.

Palabras clave: emociones, violencia, estructura social, control social, primer franquismo (1936-1945).

Resumen: el franquismo, para alcanzar el poder, imponer el orden y la estructura social hizo uso de la represión, la coacción legal y el control social. En este artículo se muestran tres conceptos que se repiten constantemente en los testimonios de las personas que vivieron durante el primer franquismo (hambre, miedo y envidia) y se analizan las vinculaciones que tienen dichos conceptos con las emociones. Este trabajo se basa en un proyecto de investigación sobre la Guerra Civil y el primer franquismo llevada a cabo en Tolosa.

Keywords: emotions, violence, social structure, social control, first period of Franco's regime (1936-1945).

Abstract: in order to gain power, impose order as well as a new social structure, Franco's regime used emotions as a repressive tool against people. Based on a research project on the impact of the Spanish Civil War carried out in Tolosa (Basque Country), this paper focuses on three concepts –famine, fear and envy– constantly repeated by those who underwent the war's aftermath and the first period of Francoism, pointing out the way they are related to emotions.